

SOMORJAI SZABOLCS

Mérlegek és részvények – a Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda működésének első negyven éve*

A Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda az egyik vezető magyar könyvkiadóként hosszú évtizedeken át meghatározó szerepet játszott a dualizmus és az első világháború utáni Magyarország kulturális életében. A meghatározó szerep mögött ott húzódott egy összetett finansiális háttér is, amelynek a vizsgálatával eddig nem foglalkoztak érdemben, így egyáltalán nem tűnik érdektelennek megvizsgálni a részvénytársaság fennállásának első időszakában keletkezett zárszámadások és jegyzőkönyvek alapján a társulat pénzügyi helyzetét és annak változásait. Az alábbiakban az 1874–1914 közötti időszakra fókuszálva vizsgálom a pénzügyi mutatókat, remélve, hogy a négy évtizedet egyben szemlélve sikerül a cég működéséről a fent említett ritkábban használt források alapján érdemi információkhoz jutni.¹

Legelőször érdemes nagy vonalakban áttekinteni, hogyan alakult a Franklin-Társulat részvénytársaság pénzügyi története. A társulat 1873. február 17-én tartotta alakuló ülését, miután Heckenast Gusztávtól megvásárolták könyvkiadó cégét.² 4000 darab 200 forintos részvényt bocsátottak ki, s ezeket az alapítók vették meg.³ Az 1877–1878-as mérleg szerint a részvények névértéke már nem 800 000, hanem csak 600 000 forint volt; az 1877-i közgyűlés határozata értelmében ugyanis a részvényeket lebélyegezték, és értéküket darabonként 150 forintra leszállították.⁴ 1895-ben újabb 800 részvényt bocsátottak ki, hogy a Mehner-féle

*A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Res libraria Hungariae Kutatócsoportja 19. századi Könyv- és Sajtótörténeti Műhelyének kutatási programja keretében készült el.

¹ Budapest Főváros Levéltára, Cégbírósi anyag, Társas cégek Okmánytár 4. Az anyag nem teljes, bizonyos évek hiányoznak, de a főbb vonalak ettől függetlenül megrajzolhatók. A kutatás korszakhatára a 2011 novemberében az Országos Széchényi Könyvtárban megnyitott „Vállalkozás, kultúra, polgárosodás. Heckenast Gusztáv születésének 200. évfordulójára rendezett emlékkiállítás” igényeihez igazodott. Itt szeretnék köszönetet mondani Lipták Dorottyának és Bódy-Márkus Rozáliának a Franklinnal kapcsolatos segítségükért.

² Az adásvételre, illetve Heckenast cégének korábbi működésére l. LIPTÁK Dorottya: *Kihívások és vonzások. Heckenast könyves vállalkozásainak története és pályáivá az egyéni vállalatától a részvénytársaságig*. In: *A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv a legendás könyvkiadó*. Szerk.: LIPTÁK Dorottya. 44–100. Megjelenés előtt.

³ RÉVAY József–SCHÖPFLIN Aladár: *Egy magyar könyvkiadó regénye*. Bp. É. n., Franklin Társulat Kiadása 68.

⁴ A cég értéke valamilyen oknál fogva csökkent, erre reagálhattak a leszállítással. Ezt erősíti meg az osztalék értékének változása is: az 1874-es 17,5 forintról 8-ra csökkent. A pontos okokat homály fedi, de talán némiképp közelebb vihet a válaszhoz a Mihók-féle (*Magyar Compass – Pénzügyi Évkönyv* (Szerk.: MIHÓK Sándor. Bp. 1878. 341. A továbbiakban: *Mihók-féle Compass*.) értékelése: „E körülmény [az eredmények javulása – S. Sz.] mindenesetre a viszonyok javulásáról tanuskodik [sic!], de az iparpapírok [sic!] szokásos kamatozásának még sem eléggé megfelelő. Az alapszabályok értelmében tett leírások [sic!] a tiszta nyereséget ez idén is jelentékenyen apasztották, és a kiadói üzletben megjelent nagyobb irodalmi művek kelendősége még ma sem érte el ama fokot, mely a jogos várakozásnak megfelelő lehetne. Ama legyőzhetetlenkedő látszó kedvetlenség, melylyel ugynevezett [sic!] magasabb és vagyonosabb osztályok a könyvvásárlás iránt viseltetnek, még nagyban fönnáll – és e téren még mindig csak a kevésbé tehetősebb osztályokban, mint lelkészek, tanítók, gazdatisztek stb. köreiben találja a vállalat egyedüli fogyasztóit.” Vagyis a kezdeti lelkesedés és beruházás minden bizonnyal túlméretezettre sikeredett, kénytelenek voltak racionalizálni a vállalatot, akár a részvények névértékének csökkentése árán is. Egy másik bizonyíték erre, hogy a Franklin első pár évéből nincs adatunk a részvények aktuális árfolyamáról, de 1881-ből már igen. Akkor 148 forinton állt a piaci érték, ami kevesebb, mint a lebélyezett névérték, és jóval kevesebb, mint a legelső kibocsátás névértéke. Ugyanakkor a Franklin indulása nem a legjobb időzítéssel zajlott: az 1873-as válság a könyvpiacra is érezte hatását, a fogyasztás visszaesett, és ez az éppen megalakuló Franklint is érintette.

rivális kiadóvállalatot meg tudják vásárolni.⁵ Az 1899–1900-as pénzügyi évben a 720 000-es részvénytőke 1 440 000-es értékre nőtt. Ez azonban, mivel semmilyen kibocsátás nem történt, pusztán csak azt jelenti, hogy az addigi forintelszámolás helyett átálltak koronára az 1892-es valutareform, illetve az 1900. január 1-jén hatályba lépő koronában való kötelező számítás hatására, így egy részvény ára 300 koronában lett meghatározva.⁶ 1902–1903-ban megint részvénykibocsátásra került sor, 300 darabbal növekedett a társulat részvényeinek száma. Ennek az emelésnek a háttérében Melczer Károly részletüzletének 1902-es megvásárlása, illetve az egy évvel korábban megvett Werbőczy-nyomda kapcsán felmerült plusz kiadások állhattak.⁷ A 300 darabos kibocsátás azonban nem bizonyult elegendőnek: 1903–1904-ben újra megemelték az alaptőkét, 3040 részvényel. A társulat eddig az időpontig tehát összesen 8140 részvényt bocsátott ki. Ezen óriási, a korábbi mennyiség 59%-ára rúgó kibocsátás jelentette a fedezetét a Franklin addigi legnagyobb beruházásának: 1904-ben megvásárolták a Wodianer-féle (korábban Lampel) könyvkereskedést 1 650 000 koronáért.⁸ 1906–1907-ben is újabb részvényeket adtak ki, ezúttal 2035 darabot, és ezzel a háború előtti utolsó kibocsátással összesen 3 052 500 korona értékében birtokoltak a részvényesek 10 175 darab Franklin-papírt. E rövid áttekintés után már meg lehet kísérelni részletesebben körüljárni a részvénytársaság jövedelmeit és tőkeviszonyait, az osztalékok, majd a részvények és részvényesek kérdését.

A cég jövedelemmegoszlásáról képet alkothatunk a mérlegekből, legalábbis ami az adózás előtti jövedelmek arányait illeti (l. 1. ábra). A legfontosabb és legnagyobb tételeket a könyvkiadás, a nyomdaüzem és a hírlapok jelentették. 1876–1877-ben a könyvkiadó 43 293, a hírlapok 14 046, a nyomda pedig 47 639 forint jövedelmet hozott. Az 1911–1912-es üzleti évben ugyanezek az értékek a következőképpen változtak: a könyvkiadó 501 683 (250 841,5 forint), a hírlapok 50 456 (25 228), végül a nyomda 265 762 korona (132 881 forint) jövedelmet jelentett. Már ezekből a számokból is kiolvasható, hogy ebben az időszakban a társulat ágazatainak súlya jelentősen változott, de az arányok változásának vizsgálata ennél megbízhatóbban képes megmutatni az egyes ágazatok közötti hangsúlyeltolódás folyamatát.⁹

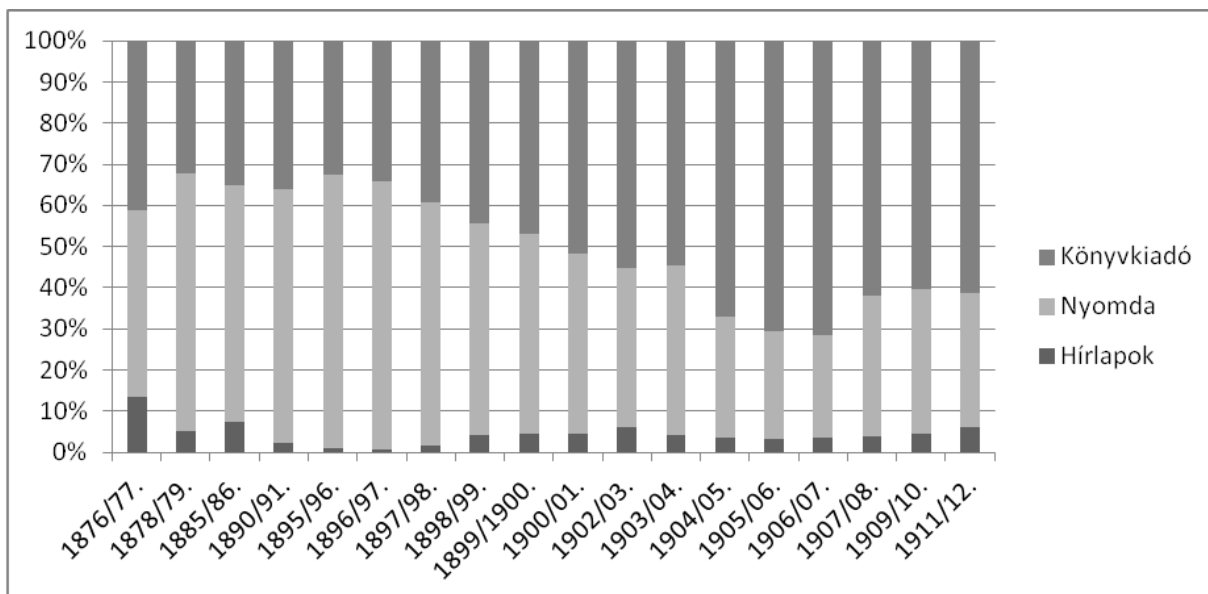
⁵ M. BARANYI Dóra: *A Franklin Nyomda százéves története*. Bp. 1973., Franklin Nyomda 47; RÉVAY–SCHÖPFLIN: *i. m.* (3. jegyzet) 81; OSZK Kézirattár, Fond 2/1105 215.

⁶ Ahogyan a többi rubrika értékei is nagyjából megduplázódtak – igaz, a leírásban még forintot használnak. 1899: XXXVI. tc.

⁷ M. BARANYI: *i. m.* (5. jegyzet) 51; RÉVAY–SCHÖPFLIN: *i. m.* (3. jegyzet) 85.

⁸ RÉVAY–SCHÖPFLIN: *i. m.* (3. jegyzet) 85; OSZK Kézirattár, Fond 2/1853 922.

⁹ Csak a felsorolt három jövedelemforrással számoltam: a Franklin nyereségszámláján feltüntetett egyéb tételek (mint pl. a betűöntőde különböző bevételei, értékpapírok, kétes követelések) az összes, adózás előtti jövedelemnek az egész időszakot tekintve körülbelül 3–7%-át adták.

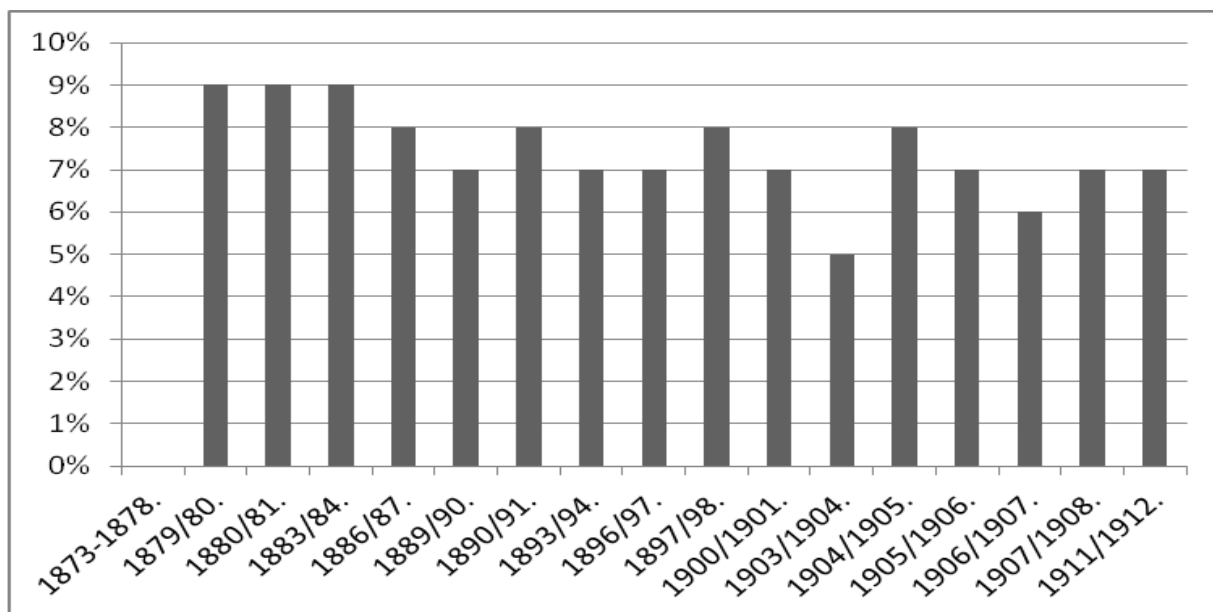
1. ábra: A Franklin-Társulat adózás előtti jövedelmeinek megoszlása

Az 1876–1877-es évben a nyomdaüzem és a könyvkiadó majdnem egyforma részesedéssel (45,5 és 41%) bírt, de önmagában nézve a hírlapkiadás is jelentős tétel volt a maga valamivel több mint 13%-os arányával. Az évek során azonban a nyomda egyre nagyobb százalékkal képviseltette magát, egyértelműen a cég húzóágazatává vált: az 1895–1897-es üzleti években a részesedése elérte a 66%-ot is. Ezután viszont megfordult a trend, és a könyvkiadó fokozatosan átvette a vezetést: az 1906–1907-es évben 71%-át adta a három ágazatból befolyó bruttó jövedelemnek. Ennek oka a Mehner-kiadóvállalat (1895) és később a Wodianer-féle könyvkereskedés (1904) megszerzése volt; a vásárlásokkal a könyvkiadás került erőteljesebb pozícióba. Jól látszik, hogy a Werbőczy-nyomda felvásárlása (1901) sem tudta ezt az irányt különösebben módosítani, csupán néhány évre lelassította a változást. A könyvkiadás elsősége a vizsgált időszak végéig megmaradt, bizonyítva, hogy a Franklin fő tevékenységi köre működésének ezen negyven esztendő alatt a nyomdászatról a könyvkiadásra helyeződött át.

Ha meg akarjuk tudni, mennyire működött eredményesen a Franklin, megvizsgálhatjuk az „éves tiszta nyereség” tételt. Ezt végignézve szinte folyamatos emelkedést tapasztalhatunk. Pusztán három üzleti évet bemutatva, a társulat eredménye a következőképpen alakult: 1879–1880-ban 57 835 forint, 1898–1899-ben 94 826 forint, 1911–1912-ben 434 134 korona (217 067 forint). Két alkalommal mutatható ki számottevő visszaesés: az 1887–1888-as évben 66 124 forintra esett a megelőző év 73 525 forintjáról – feltehetően az 1887. április 9-i tüzeset miatt, amelyben a társulat épületének tetőzete és a padláson tárolt könyvkészlet is megsemmisült.¹⁰ A másik visszaesés hat évvel később, az 1893–1894-es üzleti évben következett be, amikor a tiszta nyereség 66 254 forintra csökkent az előző évi 73 354 forintról. Ennek a recesszióknak az okát talán abban találhatjuk meg, hogy épp ekkor kezdett a könyvkiadó részleg növekedni és egyre dominánsabbá válni, és talán a belső átstrukturálás miatt romlott ideiglenesen a nyereség. Vagy éppen a romló adatok vezettek odáig, hogy a cég nagyobb energiákkal forduljon a könyvkiadás felé, és ennek egy lépése volt a következő időszakban a Mehner-kiadó felvásárlása. Ugyanakkor belső okok mellett akár valamilyen nagyobb külső, nemzetgazdasági okra is utalhat a visszaesés, például az arany ársíjának 1892–1893-as kivételesen magas értékére.¹¹

¹⁰ M. BARANYI: *i. m.* (5. jegyzet) 46; RÉVAY–SCHÖPFLIN: *i. m.* (3. jegyzet) 72; a Mihók-féle Compass az 1887-es tűz kárértékét egészen pontosan 4243 forintra becsülte. Vö. *Mihók-féle Compass i. m.* (4. jegyzet) 1888. 443.

¹¹ JANKOVICH Béla: *Az aranyagio és áralakulás*. Bp. 1896. 10.

2. ábra: A Franklin-Társulat jövedelmezősége

A nyereség könnyen kiolvasható a mérlegekből, de ha a vállalat működésének a megtérülését is szeretnék feltérképezni, a pénzügyi nyereségességet vagy jövedelmezőséget kell kiszámolnunk, azaz a nyereség és a saját tőke¹² hányadosát. Az első évekről nincs adatunk, csak 1879-től (2. ábra). Első pillantásra is látszik, hogy a közel négy évtized alatt túlzottan nagy kilengések nincsenek egyik irányban sem. A Franklin stabil rentabilitással bírt. A kezdeti 9%-os érték a 80-as évekre 7-8%-ra állt be, bár voltak kisebb elmozdulások (pl. a 90-es évek közepén feltűnő, hogy pár évig tartósan 7% körüli értéket mutatott, majd újra visszatért a 8%-ra, később megint beállt 7%-ra). Az 1903–1904-es üzleti évben volt egy szokatlanul nagy zuhanás 5%-ra, ez azonban könnyen megmagyarázható az abban az évben lezajlott nagyarányú részvénykibocsátással, amely révén sikerült megvásárolniuk a Wodianer-féle könyvkereskedést (a kibocsátás következtében a saját tőke állománya megugrott, így a nyereséghányados kevésbé mutatott kedvező képet). A Franklin jövedelmezősége nem érte el a nagy iparvállalatok szintjét, például a legjobban működő pesti malom-részvénytársaságok nyereségessége az 1870-es években megközelíthette a 30%-ot is.¹³ Sokkal inkább viszonylagos stabilitása, kiszámíthatósága lehetett vonzó, mert a már emlegetett malmok ugyan magas jövedelmezőségi mutatóval bírtak kezdetben, de az első világháború előtti időszakra ezen értékeik a legjobb esetben is 12%-ra zuhantak vissza, az átlagos érték pedig mindössze 4-5% körül mozgott. Ehhez képest a Franklin a részvényesek szemében maga lehetett az állandóság szimbóluma.

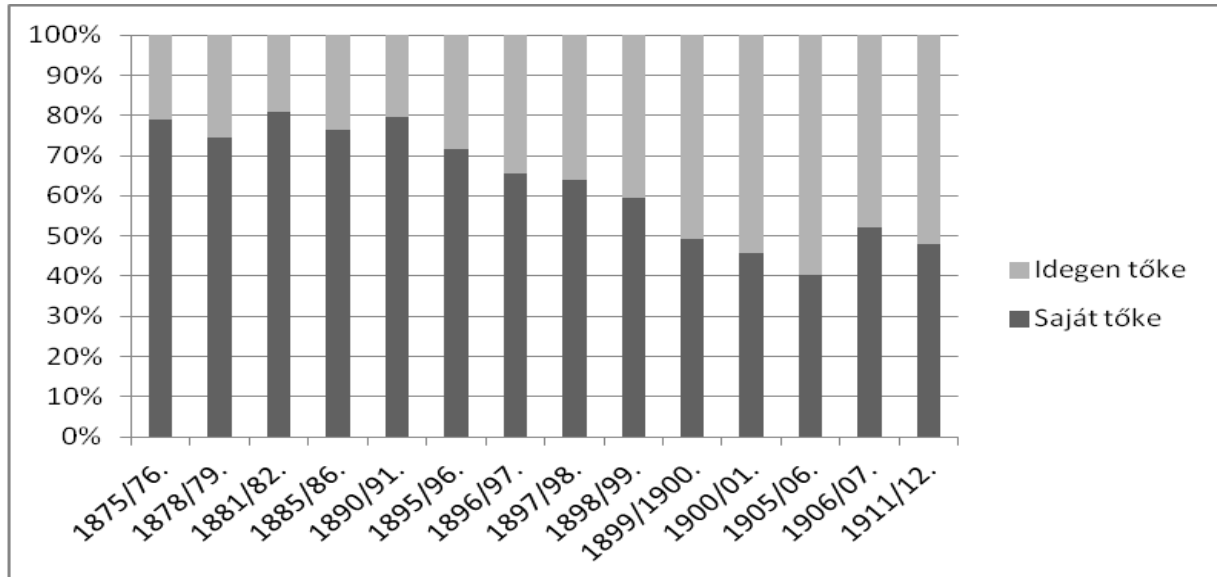
A cég eladósodottságáról és finanszírozásáról adhat képet a saját tőke és az idegen tőke¹⁴ arányának a vizsgálata, vagy más néven a tőkeáttétel (3. ábra). A kezdeti években egyértelmű volt a saját tőke dominanciája (majdnem 80%), és ez az állapot – kisebb-nagyobb ingadozásokkal, például egy, a Magyar Általános Hitelbanktól kapott kölcsön miatt megnövekedett idegentőke-állomány miatt 1878–1879-ben – eltartott az 1895–1896-os üzleti

¹² Saját tőkének számoltam a részvénytőkét, a különböző tartaléktételeket és a „nyereség” tételt.

¹³ KLEMENT Judit: *A 19. századi budapesti gőzmalmok üzleti eredményei a mérlegek alapján*. In: *A felhalmozás míve – Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Halmos Károly, Klement Judit, Pogány Ágnes, Tomka Béla Bp. 2009., Századvég Kiadó. 389. A malomipar nyereségessége az 1870-es évtizedben a csúcsot jelentette a magyarországi vállalkozások teljesítményeit nézve, de ezzel az értékkel összevetve a Franklin is elhelyezhető a korabeli palettán.

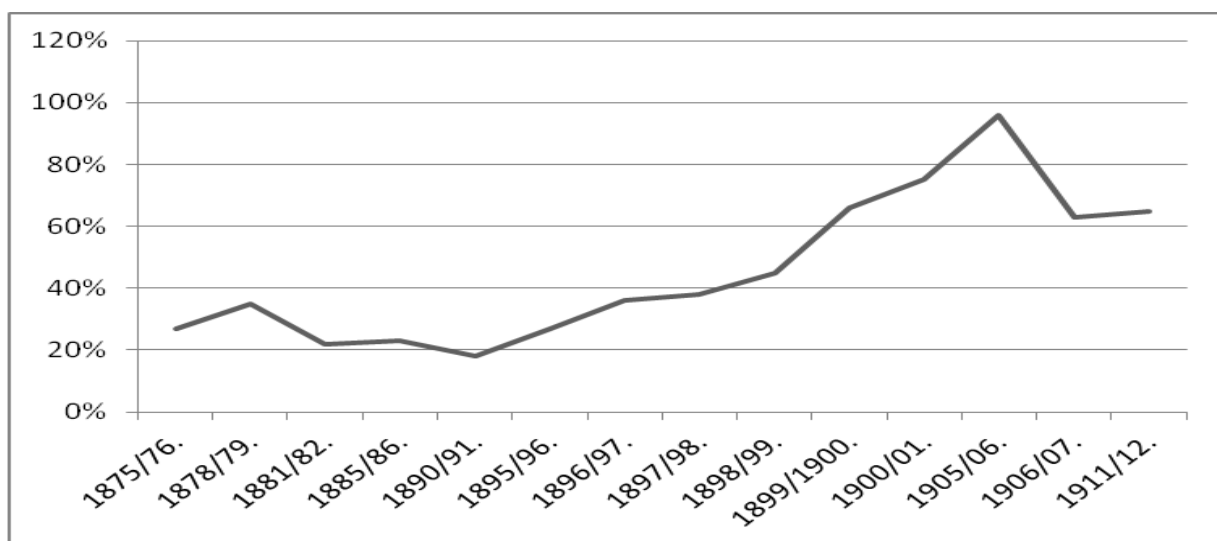
¹⁴ Az idegen tőke az elfogadványok, a hitelezői és a folyószámlai kölcsönök összegéből tevődött össze”.

évig. Onnantól kezdve az idegen tőke (elfogadmányok és hitelezők) egyre erőteljesebben vett részt a finanszírozásban, és 1905–1906-ra 60%-ot ért el, hogy aztán egy nagyjából fele-fele helyzetre álljon be az 1910-es évek elejére. Magyarán a társulat finanszírozása végig jónak mondható, annak ellenére, hogy a saját és az idegen tőke aránya jelentősen megváltozott a négy évtized alatt, ami a cég egyre nagyobb növekedésével párhuzamosan szemlélve nem is olyan meglepő.

3. ábra: A Franklin-Társulat saját tőke : idegen tőke arányának változása

Hasonló eredményre jutunk, ha nem a megoszlási arányt, hanem a tőkeáttételi mutatót vesszük, vagyis az idegen tőkét elosztjuk a saját tőkével: így az idegen tőke jelentőségéről kapunk képet. A csúcspont megint csak az 1905–1906-os üzleti év: ekkora válik különösen hangsúlyossá az idegen tőke szerepe a cég életében, érthető módon épp a legnagyobb vásárlás után (Wodianer-féle könyvkereskedés). Feltehetően ezt a kiugró értéket próbálták újabb részvények kibocsátásával ellensúlyozni, ami megint csak a saját tőke súlyát erősítette, ahogyan azt látjuk is az 1906–1907-es üzleti évtől kezdve.

4. ábra: A Franklin-Társulat tőkeáttétele százalékos értékben

A társaság elemzése után vegyük szemügyre a részvényeket és azok tulajdonosait is. A részvények után fizetett osztalékok a következőképpen alakultak: 1874-ben 17,5 forintot

fizettek szelvényenként, ami 8%-os arány a névértékhez képest. 1878-ban 8 forintra csökkent a kifizetett osztalék (a névérték 5,3%-a), hogy aztán fokozatos emelkedéssel 1885-re beálljon 13,5-re (a névérték 9%-a). 1891-től szelvényenként már 15 forintot fizettek, és bár ez az érték 1894–1896 között újra leesett 13,5 forintra, 1898-tól tartósan 16 forintra állt be. Csak 1912-től emelték meg 18 forintra (természetesen ekkor már koronában megadva, azaz 36-ot számolva), ez pedig a névérték 12%-a. Összehasonlításképpen az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság 1888-ban 33 forintot, 1894-ben 20 forintot (a névérték 20%-a) fizetett részvényenként. A Franklin papírai tehát nem fizettek olyan jól, mint a nagy riválisé, és épp csak többet, mint amennyit a szerényebb eredményekkel és nyereséggel rendelkező Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság papírai (a Pallas-nál 1892-ben 15 forintot [7,5%], 1894-ben 12-t [6%] fizetett egy-egy részvény).¹⁵

Egy másik mutatószám, a cég részvényeinek árfolyama is növekedést tükröz az évek során; csak néhány példával illusztrálva: az 1881-es árfolyam, ahogy már említettem, 148 Ft volt, 1885-ben 193 Ft, 1890-ben 225 Ft, 1892-ben 283 Ft, 1895-ben 275, 1900-ban 540 korona (270 forint), 1904-ben 485 korona (242,5 forint), 1910-ben 603 korona (301,5).¹⁶

Mit lehet megállapítani a részvényesekről? Nyilván érdekes lenne tudni, hogy az alapítók között hogyan oszlottak meg a részvények, ez azonban a jegyzőkönyvekből nem derül ki: 1887-ig a közgyűlések jegyzőkönyvei ugyanis csak a résztvevők nevét közölték, illetve az összesen letett részvények számát, azt viszont nem, hogy ki mennyi részvényt képviseltette magát (vagyis mennyi részvényt tett le a közgyűlést megelőzően).¹⁷ 1887-ben azonban még voltak szép számmal, akik az első közgyűlés óta aktív részvényesek voltak, így meg lehet próbálni egy pillanatképet készíteni róluk, amit némi fenntartással és óvatossággal vissza lehet vetíteni a 13 évvel korábbi időszakra. 1887-ben Ballagi Mór 86 részvényt tett le, Hunfalvy János 10-et, Nagy Miklós 10-et, Takács Lajos 10-et, Brüll Ignác 20-at.¹⁸ Ezek a számok természetesen nem feltétlenül azt jelentik, hogy ennyi részvényt birtokoltak összesen. Biztosan csak azt mondhatjuk, hogy ennyit tettek letétbe a közgyűlés előtt, és ezek alapján kaptak szavazatokat (az 1876–1877-es pénzügyi évtől már 10 részvény ért egy szavazatot). Az arányokat elnézve azonban elgondolkodtató, hogy bár Révay és Schöpflin szerint az eredeti 4000 részvényt az alapítók vásárolták meg,¹⁹ az 1887-es közgyűlésen a még aktív alapítók vajmi kevés részvényt tettek le. Vajon kinek a birtokában lehetett a többi? Az első közgyűlésen 1509 részvényt tettek le, 2491 tehát nem szerepelt. 1879-ben 2915 részvényt tettek le, és 26 részvényes jelent meg.²⁰ Mivel ebből az évből még nincs pontos levezetés arról, ki mennyi részvényt tett le, csak az arányokat vizsgálhatjuk: a letett részvények 72,9%-os aránya az összes részvényhez képest nemcsak kiugróan magas érték, hanem a legmagasabb a Franklin 1914-ig terjedő történelmében. Megint csak az 1887-es, illetve későbbi jegyzőkönyvekhez lehet fordulni segítségért: a fentieken kívül Arany László 10 részvényt, Jurány Vilmos 50-et, Heinrich Gusztáv 10-et, Kautz Gyula 10-et, Kempszky Mihály 20-at, Frank Antal (aki ebben az időben a Hitelbank meghatalmazottja volt a közgyűléseken) 150-et, Rubner Károly 100-at (bár ő csak 1894-től járt rendszeresen a közgyűlésekre), Dániel Nándor 20-at, Beer Arnold 20-at, és még sorolhatnánk. A részvények tehát (és újra hangsúlyozom,

¹⁵ Az Athenaeum alaptőkéje 1890-ben 240 000 forint volt: 2400 darab részvényben, darabonként 100 forintos névértékkel. A Pallasnak ugyanekkor 400 000 forintos alaptőkét biztosított 2000 darab 200 forintos névértékű részvény.

¹⁶ A *Mihók-féle Compass i. m.* (4. jegyzet) és a *Magyar pénzügyi compass* (Szerk.: KORMOS Gyula. Bp.) vonatkozó kötetei.

¹⁷ A letett részvények száma alapján jogosult szavazásra az adott részvénytulajdonos a közgyűlés folyamán. A birtokolt, illetve letett részvények közti különbség azért érdekes, mert nem feltétlenül tette le minden részvényét a részvényes, hiszen ezen a módon lehetősége nyílt hosszabb távú taktikázásra is.

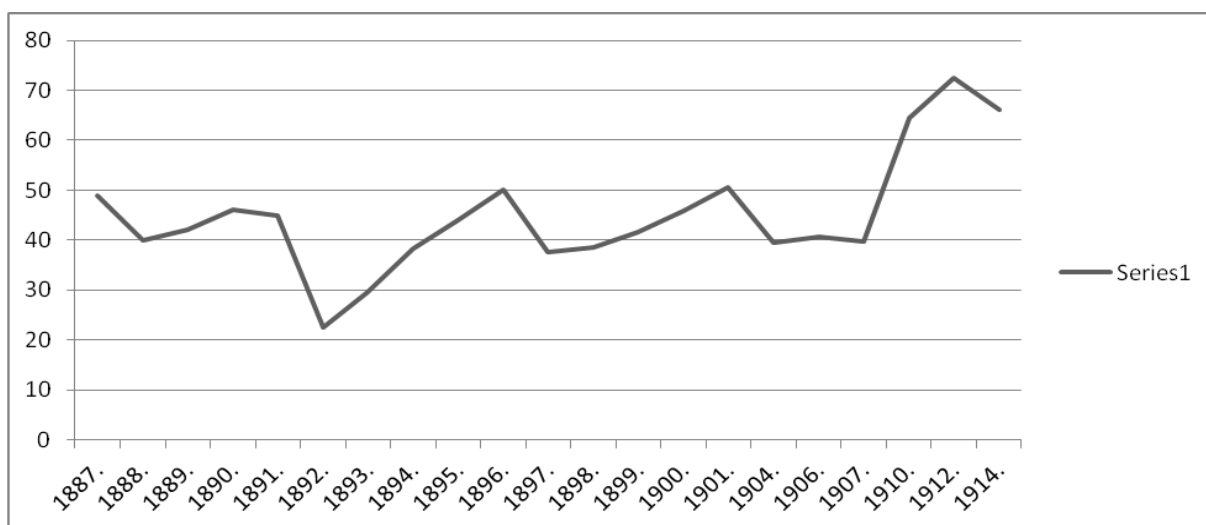
¹⁸ Heckenast Gusztáv, bár az alapítók között ott szerepel a neve, a későbbi közgyűléseken már nem vett részt.

¹⁹ RÉVAY–SCHÖPFLIN: *i. m.* (3. jegyzet) 68.

²⁰ Sajnos az 1879-es tavaszi rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve nem szerepelt a levéltári anyagban.

csak a letett részvények alapján) alapvetően kis tételekben oszlottak meg a részvényesek között, a 150 részvény már nagy mennyiségnek számított; egyetlen kivétel a Magyar Általános Hitelbank.

Mielőtt a bankot is szemügyre vennénk, nézzük meg a személyeket, illetve birtokosokat is. Érdeemes a nagyrészvényeseket figyelemmel kísérni, hogyan változott, ha változott egyáltalán az általuk birtokolt részvények száma.²¹ Átlagosan 20 fő képviseltette magát a közgyűléseken, legkevesebben 1914-ben (11 fő). Szinte minden gyűlésen megjelent Gyulai Pál, Pallavicini Ede örgróf, illetve a Magyar Általános Hitelbank, igaz, hogy ez utóbbi képviselője sokszor változott: előbb Frank Emil, majd 1894-től Pallavicini Ede örgróf (aki az 1900-as években már a bank alelnöke is volt), 1900-tól Wickenburg Márk gróf, 1904-től Kornfeld Zsigmond, egy rövid időre megint Pallavicini, végül Teichman Ernő Rezső tette le a Hitelbank részvényeit. Gyulai nem tartozott a nagy részvénybirtokosok közé: minden alkalommal 10 részvénnyel, azaz 1 szavazattal rendelkezett. Pallavicini 1894-ben 100 saját részvénnyel, 1895-ben 110-zel tűnik fel, de 1906-tól már csak 60-at tett le, 1912-ben 35-öt, tehát 1914-es haláláig feltehetően fokozatosan kivonult a Franklinból. Wodianer Artúr 1904-ben tűnt fel a részvényesek között, 1010 darabbal. Ez a már többször említett Wodianer-féle könyvkereskedés 1904-es felvásárlásához kötődött: a vételár egy részét az újonnan kibocsátott 3040 darab részvényből fedezték,²² így kapott Wodianer is 1000 részvényt.²³ 1910-ben már csak 777-et tett le, és a következő években, ha kis mértékben is, tovább csökkent letett részvényei száma. A legnagyobb részvénybirtokos minden kétséget kizáróan a Magyar Általános Hitelbank volt, és a legszámottevőbbben is annak részvénypakettje bővült (l. 3. ábra).

5. ábra: A Magyar Általános Hitelbank letett részvényeinek százalékos értéke a többi letett részvényhez képest

²¹ KÖVÉR György: *A részvényesek névjegyzéke mint társadalomtörténeti forrás*. In: *Rendi társadalom – polgári társadalom*. 2. Szerk.: ERDMANN Gyula. Gyula, 1989., Békés Megyei Levéltár, 118–125.

²² Ebből 2034-et a Hitelbank jegyzett, l. GÁRDONYI Albert: *A Franklin Társulat története*. Budapest Főváros Levéltára, XIV. 189. 70.

²³ RÉVAY–SCHÖPFLIN: *i. m.* (3. jegyzet) 85: 3000 újonnan kibocsátott részvényről írnak, de a mérlegekben 3040 szerepel. Ugyanakkor Wodianer Artúr egyik, a Magyar Általános Hitelbankhoz írott 1904-es levelében 1000 darab Franklin-részvényét rábizzza a bankra egészen 1906. december 31-ig, az adásvételi szerződés alapján ugyanis csak ezen utóbbi dátum után adhatja majd tovább a részvényeket. Ennek alapján Wodianer tényleg csak 1000 darabot kapott. A 10 darab plusz Wodianer-részvény talán külön vásárlásból származhatott. OSZK Kézirattár, Fond 2/1853 922.

Kövér György megállapítása szerint 15-20%-nyi részvény birtoklása egy cég esetében elegendő volt a többség megszerzéséhez.²⁴ A grafikonból kitetszik, hogy a Hitelbank ezt az arányt mindig gond nélkül elérte. A Kormos- és a Mihók-féle Compass is felsorolja a Hitelbank érdekkörébe tartozó vállalkozások listájában a Franklin-Társulatot; látható, hogy nem ok nélkül. A Hitelbank részvénytárcájának méretét még csak meg sem közelítette a második helyezett Wodianer által birtokolt részvények száma, a többiek pedig, mint azt fentebb már láttuk, végképp nem tudtak versenyre kelni vele. Ha nem a letett részvényeket nézzük, hanem az összes részvényhez viszonyítjuk, akkor is azt látjuk, hogy a hitelbank részvénypozíciói az 1880-as évektől egyértelműen erősek voltak: 1887-ben a 4000 részvényből 508 biztosan a banké volt (12,7%), 1891-ben 674 a 4000-ból (16,85%), 1901-ben 1020 a 4800-ból (21,25%), 1907-ben 1800 a 10 175-ből (17,7%), 1912-ben 3782 a 10 175-ből (37,1%).

Emellett a részvényesek közül többen is egyértelműen a bankhoz kötődtek. Kornfeld Zsigmond előbb mint a Hitelbank képviselője jelent meg, majd 1907-ből van róla adatunk, hogy letett 60 saját részvényt is a közgyűlésen. Ullman Adolf báró (aki a Hitelbank igazgatóságának is tagja volt, később elnöke is lett) egyetlen közgyűlésre sem ment el, de Stettner Lászlón, illetve Pallavicinin keresztül részvényeivel mégis megjelent, 1910-ben 50 darabban. Kochmeister Frigyes báró szintén csak képviselőjén keresztül jelent meg a részvényeivel a közgyűlésen (pl. 1901-ben); ő a Hitelbank igazgatótanácsának volt a tagja. Stettner maga is több pozíciót betöltött az évek során a bank hierarchiájában, még az ügyvezető igazgatóit is elérte. Rubner László, aki főkönyvelő volt a Hitelbanknál, 50 részvényt tett le 1896-ban.

Mint látható, a valamilyen formában a Hitelbankhoz kötődő személyek saját részvényeket csak igen kis mennyiségben birtokoltak (vagy legalábbis kis mennyiségben tettek le a közgyűléseken); a jelentős tényező az általuk képviselt banki részvénytartás volt. A jelentős számú banki képviselő meglehetősen jól illeszkedik a szakirodalom információelméleti megközelítésébe. Az ún. információasszimetriát (amikor az adósnak pontosabb információi vannak a hitelintézetéről, mint annak róla) ily módon, vagyis a bank képviselőinek a részvényesek közé való beültetésével lehet kiküszöbölni. Ugyanakkor ez a másik oldal számára is lehet elvárt szempont, hiszen ha a cégnek jól megy, akkor a hitelintézet első kézből értesül a pozitív eredményekről, és akár kedvezőbb feltételeket is nyújthat a biztos partnernek.²⁵ A személyes kapcsolatok fontossága és ezáltal a jobb ellenőrizhetőség tehát a Franklin és a Hitelbank együttműködésében is kitapintható.

Érdekes egy kicsit körbenézni a Hitelbank üzleti papírjai között is. Ha betekintünk a bank értékpapírtárcájába, láthatóvá válik, hogy a Franklin-Társulat ugyan semmiképpen nem a legjelentősebb, de a legstabilabb befektetése volt a banknak, legalábbis az iparvállalatok kategóriában (a közlekedési vállalatok általában nagyobb pakettekkel képviseltetik magukat a Hitelbank tárcájában).²⁶ A bank már 1873-ban, tehát a Franklin alapításakor vásárolt a részvényekből, és a korszak végéig tartott is a portfóliójában belőlük.²⁷ Olyan cégek, mint a Fegyver- és Gépgyár, a Szolnoki Hungária Gőzmalom, a Brassói Cellulose-gyár, a Fiumei Első Magyar Rizshántoló és Rizskeményítő Gyár, a Szegedi Légszeszgyár vagy a Ganz mellett a Franklin az állandóságot képviseli, méghozzá nem is az utolsók között. 1873-ban például az öt legjelentősebb iparvállalat közül a második helyen állt a Franklin, ami a

²⁴ KÖVÉR: *i. m.* (21. jegyzet) 120.

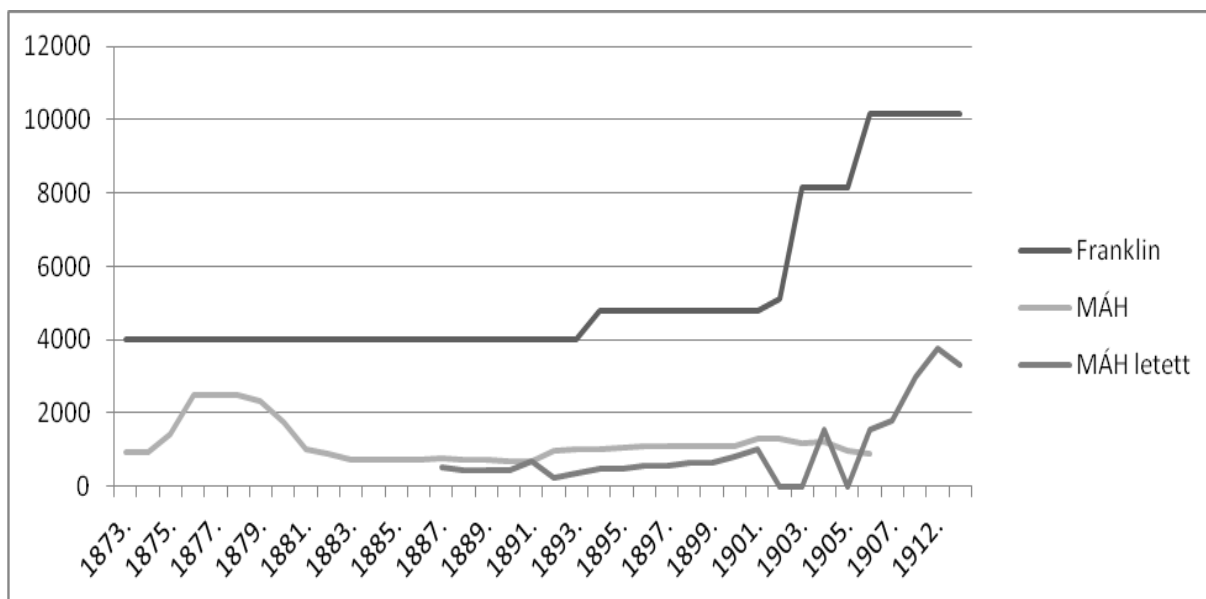
²⁵ TOMKA Béla: *Érdek és érdektelenség. A bank-ipar viszony a századforduló Magyarországon, 1892–1913.* Debrecen, 1999., Multiplex Média, 133.

²⁶ Magyar Országos Levéltár, Magyar Általános Hitelbank, Z 62. Itt tartozom köszönettel Kövér Györgynek a Hitelbankkal kapcsolatos szíves segítségéért.

²⁷ A Hitelbank esetében 1906 jelenti a „korszak végét”: a következő évtől ugyanis már nem közölték az ilyen jellegű adatokat.

részvényekbe fektetett pénzt illeti. 1881-ben ugyanezt vizsgálva nyolcból az első, 1891-ben hétből a negyedik, 1900-ban kilencből az első, 1906-ban tizenháromból a nyolcadik. A 19. század folyamán tehát a Franklin jelentős befektetésnek számított a Hitelbank tárcájában, és csak a 20. század elejére vesztett addigi, igen előkelő pozíciójából.

Szerencsére a Hitelbank részvényeiről azért többet is meg lehet tudni. A Hitelbank ugyanis természetesen vezette, hogy készpénz-, illetve áruosztálya mennyi részvényt birtokol éppen; így össze lehet vetni a jegyzőkönyvekben szereplő letett részvények számát a valóban birtokoltakkal.²⁸ A 6. ábrán látható, hogy a Hitelbank tulajdonában lévő Franklin-részvények hogyan igazodtak a Franklin összes kibocsátott részvényéhez képest.

6. ábra: A Franklin által kibocsátott, a Hitelbank birtokában lévő és a Hitelbank által a közgyűléseken letett részvények száma

Az 5. és 6. ábra alapján elmondhatjuk, hogy a Hitelbank a kezdeti években valóban törekedett minél több Franklin-részvényt vásárolni, de az 1880-as években felismerte, hogy nincs szüksége ekkora mennyiségre. Úgy fest, a Kövér György által megállapított 15-20% valóban elegendő volt (esetünkben akár kevesebb is), és ennek megfelelően vásárolt is a pénzügyintézet új részvényeket az 1890-es években, az újabb kibocsátáskor. A századforduló utáni újabb nagy franklinos kibocsátásokat azonban már nem követte. Ennek ellenére jól látszik, hogy amikor már csak 10% körül birtokolt a részvényekből (1905, 1906), akkor is képes volt a letett részvényeivel a közgyűléseken 40%-ot elérni, sőt az 1910-es évek elejére elérte a 70%-ot is (5. ábra). Sajnos azt már nem látjuk, hogy ebben az utolsó szakaszban mennyi Franklin-részvény pihent a Hitelbank tárcájában, mert 1906-tól ezek az adatok nem voltak nyilvánosak. Csak a közgyűlési jegyzőkönyvekből derül ki, hogy a bank újabb vásárlásokba kezdett, tehát valamilyen oknál fogva igyekezett a pozíciót megerősíteni vagy épp a Franklin helyzetét stabilizálni azzal, hogy biztos vevőként jelentkezett a részvényekért. Sajátos, hogy az 1904-es és az 1906-os évben több részvényt tett le a bank a közgyűlésen, mint amennyi a saját jelentése szerint a tárcájában egyáltalán volt. Ennek magyarázata az lehet, hogy a június-júliusi közgyűlésen még valóban többet birtokolt, az évi végi saját jelentések összeállításakor viszont már nem volt a birtokában ekkora mennyiségű részvénynek.

²⁸ Magyar Országos Levéltár, Magyar Általános Hitelbank, Z 57.

Az eddigiek alapján egyértelmű, hogy a Hitelbank végig domináns szerepet töltött be a Franklin döntéseiben: egyre aktívabb résztvevője volt a közgyűléseknek, így képviselőin és saját részvényein keresztül minden bizonnyal meghatározó szerepe volt a részvénytársaság ügyeinek alakításában. A majoritáshoz szükséges részvénymennyiség már a kezdetektől a bank rendelkezésére állt (még akkor is, ha épp a pénzügyi intézet esetében látszik igazán, hogy nem feltétlenül mutatták be a részvényesek minden közgyűlés alkalmával a rendelkezésükre álló összes részvényt), így a közgyűléseken lebonyolított szavazások nyilvánvalóan nem térhettek el a bank által képviselt irányvonalától.²⁹

Ugyanakkor nem lehet azt mondani, hogy a bank kihasználta volna a kiadót, sem pedig, hogy a saját érdekeit a kiadó elé helyezte volna: a vizsgált korszakban a kezdetektől kitarított a Franklin mellett, a megvásárolt részvényeken keresztül finanszírozta, és nem utolsósorban folyamatos hitellehetőséget is biztosított számára. Az 1904–1905-ös üzleti évről jelentették, hogy a „helybeli Franklin-Társulat [...] alaptőkeemelésénél közreműködtünk.”³⁰ A koncentrált részvénytársaság miatt természetesen érdekeit is nagyobb hatással tudta képviselni, mint a számtalan egyéb kisméretű részvényes, de kérdéses, hogy a Franklin vajon elérte volna-e azt a prosperitást a bank részvétele nélkül, amelyet a mérlegelemzésből sikerült kimutatni.

A mérlegek és jegyzőkönyvek fenti vizsgálata mindenképpen képes árnyalni a Franklin-Társulat működésének pénzügyi hátterét. Azzal, hogy sikerült felrajzolni a cég pénzügyi működésének bizonyos kereteit, kirajzolódott az a különleges pontok-évek, amelyekről a narratív (nem túl bőséges) szakirodalom hallgatott; ilyen például az 1890-es évek közepén feltárt visszaesés. Hasonlóképpen, bár a Hitelbank szerepe nem számított titoknak a könyvkiadó működésében, a bank és a kiadó kapcsolatát sikerült talán valamivel határozottabban megjeleníteni.

²⁹ A bankok által iparvállalatokra gyakorolható különböző befolyásokról l. TOMKA: *i. m.* (25. lábjegyzet) 122–144.

³⁰ *Mihók-féle Compass i. m.* (4. jegyzet) 1905–1906. 112.